

Полиновий травень 44-го: дослідження, документи, свідчення

Полиновий травень 44-го:

дослідження, документи, свідчення

УДК 94:341.43](=512.19)"1944"
П50

Полиновий травень 44-го: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2017. – 312 с.: іл.

Wormwood May days of 1944th: researches, documents, evidences / National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. Memorial complex; Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine; editorial board: L.V. Legasova (head of the project) and others. – К., 2017. – 312 p.: illustrations.

ISBN 978-617-7158-09-6

Видання присвячується одній із найтрагічніших сторінок в історії кримськотатарського народу – депортації 1944 р.

Про геноцид проти корінного народу Криму розкажуть документи, якими регламентувався злочинний процес вигнання кримських татар із рідної землі, фотографії, щоденникові записи, спогади депортованих, зібрані і записані науковцями Музею під час відрядження до Автономної Республіки Крим. Щоденник Рамазана Ісмаїлова подається мовою оригіналу та в українському і англійському перекладах. Художньо-візуальний образ полинового травня 44-го висвітлено в творах кримсько-татарського художника Рустема Емінова.

До науково-документального видання ввійшли наукові розвідки, у яких відтворюються різні етапи минулого кримськотатарського народу.

Редакційна колегія

В.А. Смолій, І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (керівник проекту),
О.Є. Лисенко (науковий редактор), І.К. Патриляк, І.П. Васильєва
(відповідальний редактор), В.М. Сімперович, В.П. Фоміна

Рецензенти

Л.Д. Якубова, доктор історичних наук, завідувач відділу історії
України 20-30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України,
О.Г. Бажан, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий
співробітник відділу історії державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України

Затверджено до друку вченою радою Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, протокол № 2 від 31 березня 2017 р. та вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 3 від 30 березня 2017 р.

ISBN 978-617-7158-09-6

The publication is dedicated to one of the most tragic pages in the history of the Crimean Tatars – deportation of 1944.

Documents that regulated criminal process of expulsion of Crimean Tatars from their native land, photographs, diaries, memoirs of deportees collected and recorded by scientists of the Museum during their business trip to the Crimea tell about the genocide against the indigenous people of Crimea. Diary of Ramazan Ismailov is given in the original language and in Ukrainian and English translations. Artistic and visual image of wormwood May days of 1944th is depicted in the pictures of the Crimean Tatar artist Rustem Eminov.

Scientific-documentary publication includes scientific researches where different periods of past of the Crimean Tatar people are represented.

Автори та упорядники

Л.В. Легасова, О.Є. Лисенко, Г.Т. Бекірова, І.П. Васильєва,
Н.А. Гамарник, А.В. Солонець, Т.В. Стріхарська

Переклад

О.О. Гаращенко, Т.В. Губань, А.Ф. Малород, В.В. Пчола,
Н.С. Сейтяг'єв

Науково-допоміжна група

Т.В. Губань, О.В. Спасіченко (коректори),
С.В. Нікітіна (комп'ютерний набір, верстка), А.Ф. Малород
(комп'ютерний набір)

© Національний музей історії
України у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс
© Автори статей

ЗМІСТ / CONTENTS

Вступне слово. Микола Княжицький / Foreword. Mykola Kniazhytskyi	10
Від авторського колективу / From the author team	11

ЧАСТИНА I / PART I

Наукові дослідження / Scientific researches

Любов Легасова, Олександр Лисенко / Liubov Lehasova, Oleksandr Lysenko Феноменологія Криму в історичній ретроспективі / Phenomenology of Crimea in historical perspective	14
Ірина Васильєва, Тетяна Стріхарська / Iryna Vasylieva, Tetiana Strikharska Кримськотатарський народ у контекстах Другої світової війни / Crimean Tatar people in the context of the Second World War	31
Наталія Гамарник / Nataliia Hamarnyk «Сюрхиун», або операція «Депортація» / "Siurhiun" or operation "Deportation"	57
Гульнара Бекірова / Hulnara Bekirova Життя в засланні / Life in exile	69
Андрій Солонець / Andrii Solonets Хайтарма: повернення на Батьківщину / Haytarma: repatriation	80

ЧАСТИНА II / PART II

Хронологія злочину / Chronology of crime

№ 1 Постанова Державного комітету оборони СРСР «Про виселення з Краснодарського краю кримських татар» / Decree of the State Committee of Defense of the USSR "On the deportation of the Crimean Tatars from Krasnodar region"	90
№ 2 Постанова Кримського обкому ВКП(б) «Про помилки, допущені в оцінці поведінки кримських татар стосовно партизанів, і про заходи щодо ліквідації цих помилок та посилення політичної роботи серед кримських татар» / Decree of the Crimean Regional Committee of the AUCP(b) "On the errors made in the evaluation of behaviour of Crimean Tatars to partisans, and on activities of elimination of these errors and strengthening of political work among the Crimean Tatars"	91
№ 3 Наказ НКВС/НКДБ СРСР п 00419/00137 «Про заходи з очищення території Кримської АРСР від антирадянських елементів» / Order of the NKVD / NKGB of the USSR n 00419/00137 "On measures to clean the territory of Crimean ASSR of anti-Soviet elements"	92

№ 4	Записка наркома внутрішніх справ Л.П. Берії Й.В. Сталіну про співпрацю переважної більшості татарського населення Криму з німецько-фашистськими окупантами та доцільність виселення 140 – 160 тисяч як переселенців на територію Узбецької РСР / Note of People's Commissar of Internal Affairs L.P. Beriia to Y.V. Stalin about the cooperation of vast majority of Crimean Tatar population with Naz i occupiers and the desirability of deportation 140 - 160 thousand of settlers into the Uzbek SSR territory	94
№ 5	Постанова Державного комітету оборони СРСР «Про кримських татар» / Decree of the State Defense Committee of the USSR "On Crimean Tatars"	95
№ 6	План проведення операції з виселення спецконтингенту в Сімферопольському оперативному секторі військ НКВС з 18.05 – 19.05.44 р. / Plan of operation of special contingent expulsion in Simferopol operational sector of the NKVD troops from 18.05 - 05.19.44	98
№ 7	Телеграма заступника наркома держбезпеки СРСР Б. Кобулова та заступника наркома внутрішніх справ СРСР І. Серова народному комісару внутрішніх справ СРСР Л. Берії про наслідки операції з виселення кримських татар із Кримського півострова / Telegram of Deputy People's Commissar of State Security of the USSR B. Kobulov and Deputy People's Commissar of Internal Affairs of the USSR I. Serov to People's Commissar of Internal Affairs of the USSR L.Beriia about the consequences of operation of the Crimean Tatars' deportation from the Crimean peninsula	100
№ 8	Записка Л.П. Берії Й.В. Сталіну про виселення з Криму близько 180 тисяч кримських татар / Note of L.P. Beriia to Y.V. Stalin about the deportation of about 180 thousand Crimean Tatars from Crimea	101
№ 9	Постанова Державного комітету оборони СРСР № 5937 сс «Про направлення кримськотатарських переселенців до ліспромгосподарств Уралу та Поволжя» / Decree of the State Defense Committee of the USSR No. 5937 ss "On sending the Crimean Tatar deportees to work at forest enterprises of Ural and Volga regions"	102
№ 10	Директива заступника голови Раднаркому КАРСР П. Ямпольського і секретаря обкому ВКП(б) В. Берюзкіна головам міськвиконкомів і секретарям міськкомів партії / Directive of the Deputy Chairman of the Council of People's Commissars of the Karelian ASSR P. Yampolskiyi and Secretary of the Regional Committee of AUCP(b) V. Berozkin to chairmen of the city executive committees and secretaries of the city committees of the Communist Party	103
№ 11	Звернення наркома внутрішніх справ Л.П. Берії до заступника голови Раднаркому В.М. Молотова щодо навчання дітей спецпереселенців / Appeal of the People's Commissar of Internal Affairs L.P. Beriia to the Deputy Chairman of the Council of People's Commissars V. Molotov about the education of children of special settlers	104
№ 12	Подання наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії Голові ДКО Й. Сталіну про нагородження учасників операції з виселення кримських татар та представників інших національностей з території Криму / Petition of the People's Commissar of Internal Affairs of the USSR L. Beriia to the Chairman of State Defense Committee J. Stalin about the rewarding participants of operation of Crimean Tatars' deportation and representatives of other nationalities of Crimea	105

№ 13	Витяг з Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про нагородження орденами і медалями працівників НКВС і НКДБ» / Extract Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On awarding orders and medals to personnel of the bodies of NKVD and NKGB"	106
№ 14	Постанова Державного комітету оборони № 6372 с «Про переселення в Крим, на звільнені після депортації місця, колгоспників з областей та країв РРФСР та областей УРСР» / Decree of the State Defense Committee No. 6372 s "On resettlement in Crimea, in free places after deportation, farmers of the regions and territories of the RSFSR and regions of the Ukrainian SSR"	109
№ 15	Доповідна записка начальника відділу спецпоселень НКВС СРСР М. Кузнецова «Про облік спецпоселенців та адміністративний нагляд за ними в місцях їхнього розселення» / Memorandum of Head of the Department on Special Settlements of the USSR NKVD M. Kuznetsov "On recording special settlers and making administrative supervision in places of their settlement"	114
№ 16	Постанова Державного комітету оборони «Про розрахунки зі спецпереселенцями з Криму за прийняті в них у місцях колишнього мешкання збіжжя, худобу, птицю, вовну та шкіряну сировину і заходи допомоги для їхнього якнайшвидшого господарсько-побутового облаштування» / Resolution of the State Defense Committee "On the calculations with special settlers from Crimea for taken their corn, cattle, poultry, wool and leather materials in the places of former residence and assistance measures for their speedy household and living arrangements"	119
№ 17	Доповідна записка заступника начальника Відділу спецпоселень НКВС СРСР Мальцева заступнику наркома внутрішніх справ Союзу РСР комісару держбезпеки 2 рангу В.В. Чернишову / Memorandum to Deputy People's Commissar of Internal Affairs of the USSR, State Security Commissioner of the 2nd rank V.V. Chernyshov	122
№ 18	Доповідна записка заступника наркома внутрішніх справ В.В. Чернишова і начальника Відділу спецпоселень НКВС М.В. Кузнецова наркому внутрішніх справ Л.П. Берії про правовий статус спецпоселенців – родичів тих, хто служить у Червоній армії / Memorandum of Deputy People's Commissar of Internal Affairs V.V. Chernyshov and Head of the Department on Special Settlements of the NKVD M. Kuznetsov to People's Commissar of Internal Affairs L.P. Beriia about the legal status of special settlers – relatives of those who serve in the Red Army	124
№ 19	Указ Президії Верховної Ради РРФСР № 621 «Про перейменування районів і районних центрів Кримської АРСР» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR No. 621 "On renaming of districts and district centers of the Crimean ASSR"	125
№ 20	Довідка начальника Відділу спецпоселень НКВС М.В. Кузнецова про розміщення спецпереселенців (станом на 1 жовтня 1944 р.) / Certificate of Head of the Department on Special Settlements of the NKVD M. Kuznetsov about placement of special settlers (On October 1, 1944)	126
№ 21	Постанова Раднаркому СРСР № 35 «Про правовий статус спецпереселенців» / Resolution of the Council of the People's Commissars of the USSR No. 35 "On the legal status of special settlers"	128

№ 22	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про перетворення Кримської АРСР у Кримську область у складі РРФСР» / Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On the transformation of the Crimean ASSR into the Crimean region of the RSFSR"	129
№ 23	Проект директиви НКВС СРСР № 123 «Про облік на спецпоселенні та господарське облаштування військовослужбовців із карачаївців, калмиків, чеченців, інгушів, балкарців, кримських татар, кримських болгар, греків і вірмен» / Draft Directive of the NKVD of the USSR No. 123 "On registration in special settlements and place of residence of the military personnel among the Karachays, the Kalmyks, the Chechens, the Ingush, the Balkars, the Crimean Tatars, the Crimean Bulgarians, the Greeks and the Armenians"	130
№ 24	Постанова Раднаркому СРСР № 1927 «Про пільги спецпереселенцям» / Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR No. 1927 "On privileges of special settlers"	131
№ 25	Указ Президії Верховної Ради РРФСР № 619/3 «Про перейменування сільських рад і населених пунктів Кримської області» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR No. 619/3 «About renaming of village councils and towns of the Crimean region"	132
№ 26	Директива народного комісара внутрішніх справ № 140 «Про порядок направлення на проживання демобілізованих із Червоної армії військовослужбовців сержантського і рядового складу відповідно до національності: карачаївців, калмиків, чеченців, інгушів, балкарців, кримських татар, кримських болгар, греків і вірмен» / Directive of People's Commissar of Internal Affairs No. 140 "On the order regulating place of residence of demobilized soldiers and sergeants of the Red Army according to nationality: the Karachays, the Kalmyks, the Chechens, the Ingush, Balkars, the Crimean Tatars, the Crimean Bulgarians, the Greeks and the Armenians"	144
№ 27	Закон Верховної Ради РРФСР «Про ліквідацію Чечено-Інгуської АРСР та про перетворення Кримської АРСР в Кримську область» / Law of the Supreme Soviet of the RSFSR "On liquidation of the Chechen-Ingush ASSR and the transformation of the Crimean ASSR into the Crimean region"	146
№ 28	Указ Президії Верховної Ради РРФСР "Про перейменування населених пунктів Кримської області» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR "On renaming the localities of Crimean region"	147
№ 29	Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового й постійного поселення осіб, виселених до віддалених районів СРСР під час Великої Вітчизняної війни» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On criminal responsibility for escape from a compulsory and permanent settlement of people deported to remote regions of the USSR in the period of the Great Patriotic War"	165
№ 30	Довідка начальника Відділу спецпоселень МВС СРСР полковника Шияна про наявність та рух виселенців (станом на 1 жовтня 1948 р.) / Certificate of Colonel Shyian, the Head of the Department of special settlements of Ministry of Internal Affairs of the USSR about the presence and movement of the evictees (On October 1, 1948)	166

№ 31	Постанова Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» / Resolution of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR "On transfer of the Crimean region from the RSFSR to the Ukrainian SSR"	167
№ 32	Постанова Політбюро ЦК КПУ «Про передачу Кримської області зі складу Російської РФСР до складу Української РСР» / Resolution of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine "On transfer of the Crimean region from the RSFSR to the Ukrainian SSR"	167
№ 33	Постанова Президії Верховної Ради УРСР «Про подання Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР» Resolution of the Presidium of Supreme Soviet of the Ukrainian SSR "On submission of question of the Supreme Soviet of the RSFSR of transferring the Crimean region to the Ukrainian SSR"	168
№ 34	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On the transfer of the Crimean region from the RSFSR to the Ukrainian SSR"	169
№ 35	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про зняття обмежень щодо спецпоселень з кримських татар, балкарців, турків – громадян СРСР, курдів, хемшилів та членів їхніх сімей, виселених у період Великої Вітчизняної війни» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On the lifting restrictions over special settlement of the Crimean Tatars, the Balkars, the Turks – USSR citizens, the Kurds, the Hemshils and members of their families deported in the period of the Great Patriotic War"	170
№ 36	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму» / Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On citizens of Tatar nationality who lived in Crimea"	171
№ 37	Постанова Президії Верховної Ради СРСР № 494 «Про порядок застосування статті 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28.04.1956 р.» / Resolution of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR No. 494 "On the implementation of Article 2 of the Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of April 28, 1956"	172
№ 38	Доповідна записка Прокурора УРСР до ЦК КП України / Memorandum of Prosecutor of the Ukrainian SSR to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine	173
№ 39	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про визнання такими, що втратили чинність законодавчих актів СРСР, у зв'язку з Указом Президії Верховної Ради СРСР “Про зняття обмежень у виборі місця проживання, передбачених у минулому для окремих категорій громадян”» / Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On recognition the legislative acts of the USSR as having lost force, in connection with the Order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR" On the lifting of restrictions in the choice of residence provided in the past for certain categories of citizens""	175

№ 40	Постанова Ради Міністрів СРСР № 1467 «Про обмеження прописки громадян у деяких населених пунктах Кримської області і Краснодарського краю» / Resolution of the Council of Ministers of the USSR No. 1467 "On restriction of registration of citizens in some localities of the Crimean region and Krasnodar Krai"	176
№ 41	Декларація Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, які були піддані насильницькому переселенню, та забезпечення їхніх прав» / Declaration of the Supreme Soviet of the USSR "On the recognition as illegal and criminal of the repressive acts against the peoples subjected to the forced resettlement, and ensuring their rights"	177
№ 42	Постанова Верховної Ради України № 1140-VII «Про заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» / Declaration of the Supreme Council of Ukraine No. 1140-VII «About the statement of the Supreme Council of Ukraine on the guarantee of rights of Crimean Tatar people within the Ukrainian State"	178

ЧАСТИНА III / PART III
УНУТМА / Пам'ятай / UNUTMA / Remember

Щоденник Рамазана Ісмаїлова / Diary of Ramazan Ismailov	180
Спогади Юсуфа Гафарова / Memoirs of Yusuf Hafarov	236
Спогади Джафера Люманова / Memoirs of Dzhafer Liumanov	254
Спогади Абла Мамутова / Memoirs of Abla Mamutov	256
Спогади Лейли Ісмаїлової (Сулейманової) / Memoirs of Leila Ismailova (Suleimanova)	259
Спогади Февзі Якубова / Memoirs of Fevzi Yakubov	262
Спогади Елеонори Коваль (Остапенко) / Memoirs of Eleonora Koval (Ostapenko)	268
Палітра пам'яті Рустема Емінова / Memory palette of Rustem Eminov	272

ПОКАЖЧИКИ / INDEXES

Іменний покажчик / Name index	285
Географічний покажчик / Geographical index	289
Список умовних скорочень / List of abbreviations	311

Вступне слово

Трагедія кримськотатарського народу вражає своїм масштабом. Унаслідок депортації та кількох подальших років знущань було ліквідовано значну частину кримських татар. Сталінський план передбачав фізичне знищення маленького народу з великою історією та багатою культурою. Той, хто вижив, мав асимілюватися на чужій землі. Трагедію кримських татар часто порівнюють із геноцидом українців під час Голодомору або євреїв під час Голокосту. Але лише в 2015 році Верховна Рада України визнала депортацію кримськотатарського народу геноцидом. Під час Голодомору загинули мільйони українців, однак той, хто вижив, мав змогу залишатися на рідній, хоча й окупованій землі. Під час Голокосту нацисти знищили мільйони євреїв, але згодом вони повернулися на Землю Обітовану і побудували там щасливу країну для свого народу. У кримських татар забрали Батьківщину. І коли нова незалежна Україна забезпечила повернення татар у Крим, ніхто не міг уявити, що колишній варвар знову туди прийде вже як окупант у незалежну державу. Місія українців не лише визволити власні території, а й забезпечити гідне культурне життя кримським татарам на рідній землі.

«Полиновий травень 44-го: дослідження, документи, свідчення» – частина нашої спокути. Ця книга має бути поширена не лише в Україні, а й розповсюджена в інших країнах у перекладі різними мовами світу. Обов'язок Української держави – добитися визнання депортації кримськотатарського народу в 1944 році геноцидом у світовому співтоваристві. Я б хотів, як один з ініціаторів та авторів Постанови Верховної Ради України «Про визнання геноциду кримськотатарського народу», щоб цю книжку прочитали також українські школярі та студенти. Адже вмюючи співчувати іншим, ми вчимося поважати себе.

Микола КНЯЖИЦЬКИЙ,
народний депутат України

На скрижалях багатомісячної історії кримськотатарського народу викарбувані трагічні події, пов'язані з широкомасштабним злочиним радянського тоталітаризму – варварською депортацією кримськотатарського народу «опричників Сталіна» в травні 1944 р. й наступними десятиліттями насильницького утримування в місцях вигнання.

Звинувачені в «зраді Батьківщини», «колабораціонізмі» з нацистами та за принципом «колективної відповідальності» кримські татари – від немовлят до людей похилого віку, одним розчерком пера «червоного» диктатора були позбавлені рідної домівки й відправлені на спецпоселення до Середньої Азії та інших регіонів Радянського Союзу («спецконтингент, що підлягає виселенню», – саме так цинічно називала радянська влада кримськотатарський народ). Значна кількість переселенців, виснажених майже трьома роками життя в умовах нацистської окупації, загинула в місцях заслання від голоду і хвороб у перші роки по війні. Політичні репресії супроводжували майже всю повоєнну історію кримських татар, заборона на повернення до місць колишнього проживання формально діяла до 1974 р., а фактично до 1989 р. Саме тоді, на присмерковому етапі горбачовської «перебудови», після тривалого національно-визвольного руху кримськотатарського народу депортація була визнана Верховною Радою СРСР незаконною й злочинною. І лише 12 листопада 2015 р. Верховна Рада України визнала депортацію кримських татар у 1944 р. геноцидом та проголосила 18 травня Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Звісна річ, що ця трагічна сторінка історії кримських татар у радянській історіографії була табуована. Перші об'єктивні та неупереджені наукові розвідки, присвячені темі депортацій народів Криму в період Другої світової війни, з'явилися лише наприкінці 1980-х рр. Зі здобуттям Україною незалежності деталізування цієї теми активізувалося. З'явилися різноманітні колективні та індивідуальні дослідження, до наукового обігу було введено значну кількість історичних джерел, які раніше були закриті для дослідників. До вдокументування історії депортації кримськотатарського народу долучилися й науковці Національного музею історії України у Другій світовій війні, які підготували цю науково-документальну працю.

Видання має назву «Полиновий травень 44-го: дослідження, документи, свідчення». Віддаючи належне значному науковому доробку українських та зарубіжних учених і краєзнавців у царині вивчення депортації кримських татар у роки Другої світової війни, зазначимо, що низка дискусійних питань потребує подальшого дослідження, а відсутність достатньої кількості опублікованих джерел породжує різного роду інтерпретації фахівців у цій темарійній ніші. Саме тому це видання містить не лише виважений аналіз усіх складників депортаційної епопеї кримськотатарського народу, а й за посередництвом унікального джерельного масиву хронологічно документує насильницьке переселення кримських татар у травні 1944 р.

Науково-документальний проект вміщує три взаємопов'язані складники:

– теоретично-концептуальний: дослідження провідних учених-істориків та науковців-музезнавців як вагомий теоретично-інтерпретаційний доповнення до історіографічної бази проблеми, що фіксують ґрунтовний історичний екскурс у глибоку минувшину кримських татар; розкривають витоки, причини та хід депортації кримськотатарського народу; подають особливості повоєнних реалій життя кримських татар у вигнанні та характерні віхи їхнього повернення на Батьківщину;

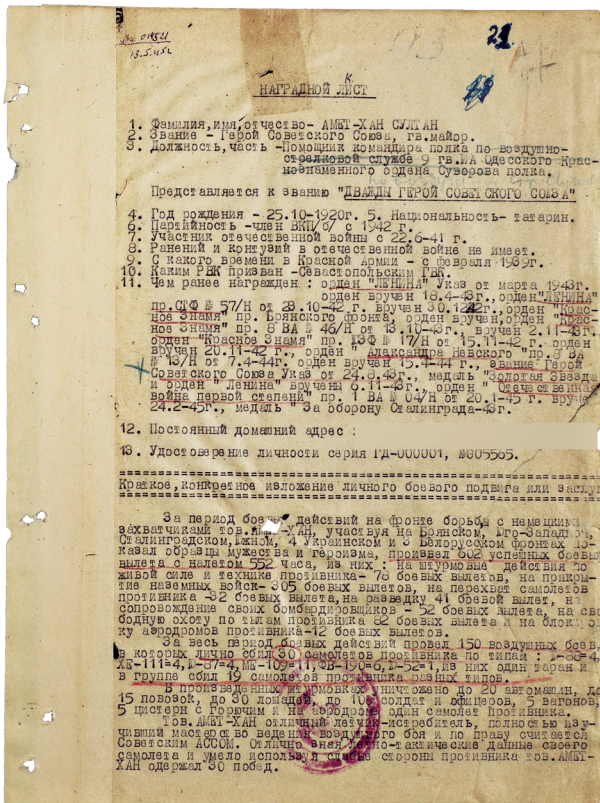
– документальний: різнопланова документалістика, що день за днем укарбовує основні епізоди депортаційної трагедії кримськотатарського народу в роки Другої світової війни та повоєнні. Уміщені архівні документи віддзеркалюють злочинну політику радянської влади щодо кримських татар, планування заходів із насильницького виселення «неблагонадійних елементів» із Криму, оперативні розробки органів НКВС тощо;

– пам'яттеві рефлексії: усноісторичні джерела, зібрані та записані співробітниками музею під час відрядження з наукового комплектування фондів до АР Крим у 2010 р. Досліджені та атрибутовані, вони найрельєфніше відображають хроніку масової депортації кримськотатарського народу. Ці безцінні джерела живою мовою розповідають про злочини радянського тоталітарного режиму, детально фіксують те трагічне подієве полотно, дають можливість з'ясувати механізм здійснення політичних репресій у Криму, відтворити обставини та кількісні параметри депортації кримських татар у роки Другої світової війни.

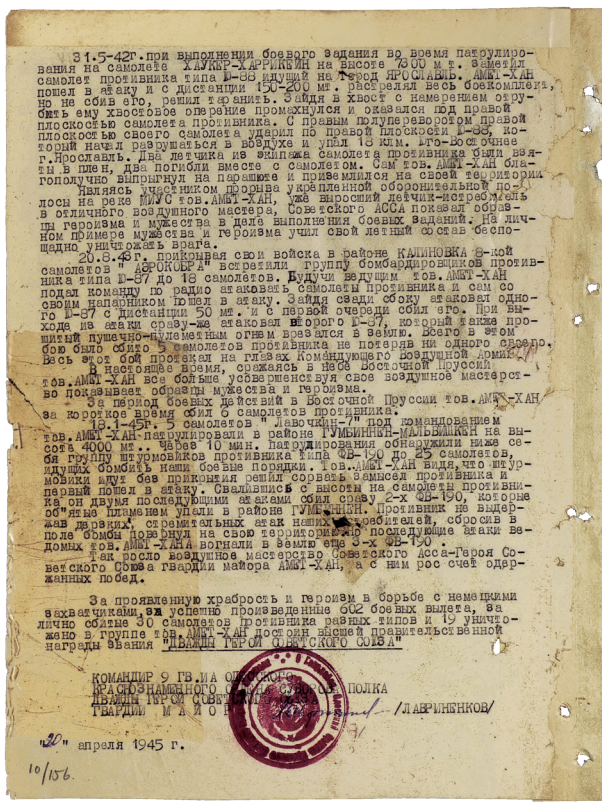
Видання також презентує щоденник Рамазана Ісмаїлова – унікальний документ, який є свідченням злочину проти багатостраждального етносу. Часопис, що містить у собі записи за період від 18 травня 1944 р. до 6 червня 1945 р., знайшли науковці музею під час уже згаданій експедиції до АР Крим у м. Бахчисарай, де він зберігався в родинному архіві Ісмаїлових. На сімейній раді діти Рамазана-аги вирішили передати родинну реліквію до Меморіального комплексу.

Історія депортації кримськотатарського народу в 1944 р., укарбована в історичну, культурну та пам'яттево-документальну спадщину України, змушує знову і знову рефлексувати до минулого не лише задля того, щоб переосмислити складну й суперечливу сторінку вітчизняної минувшини та засвоїти її повчальні уроки, а й зафіксувати її в генетичному коді майбутніх поколінь української та світової спільноти.

Від авторського колективу

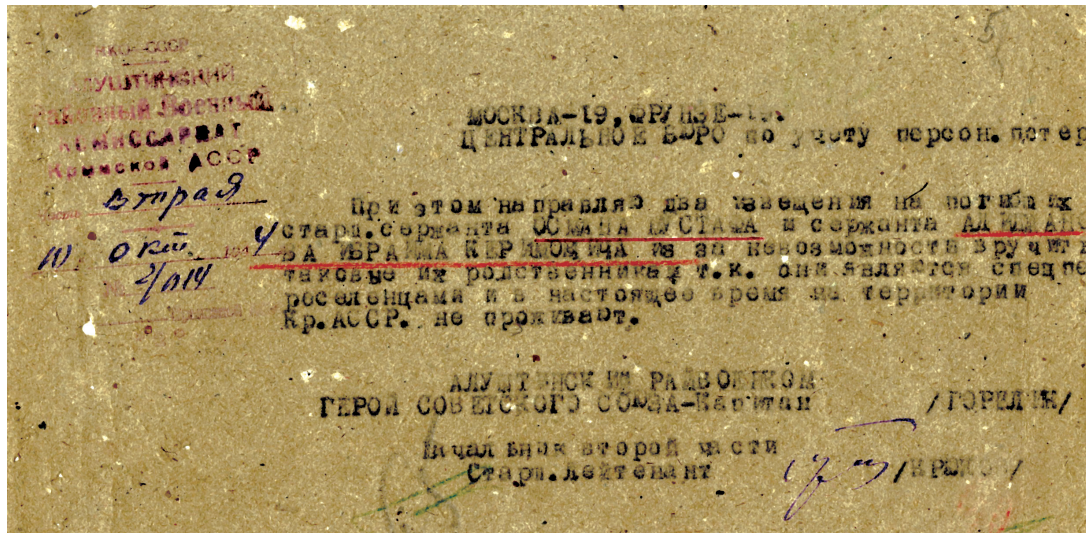
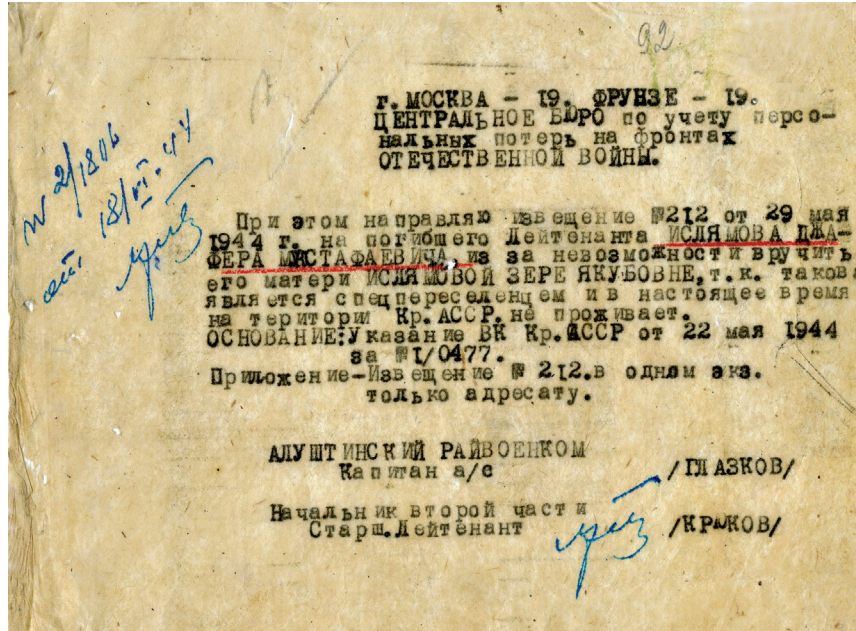

Нагородний лист на присвоєння звання Двічі Героя Радянського Союзу гвардії майору С. АМЕТ-ХАНУ – помічнику командира 9-го гвардійського винищувального авіаполку 303-ї винищувальної авіадивізії 1-ї повітряної армії. 1945 р.
 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Од. 36. 60.

Повідомлення Алуштинського райвійськкомісаріату Кримської АРСР до Центрального бюро з обліку персональних втрат воїнів Червоної армії про неможливість вручення сповіщень про загибель сержанта І. АЛІДЖАНОВА, лейтенанта Д. ІСЛЯМОВА та старшого сержанта М. ОСМАНА у зв'язку з тим, що їхні рідні є спецпереселенцями і на території Криму не проживають.
1944 р.
Фонди НМІДСВ. -ТФ-5501/1.

Багъ часарей районницаи Айригуль коонлен дженске
кетконлеринъ джелвелъ

1. Къайбуллаев Къзми	п.
2. Эмирсанов Змирани	п.
3. Абдураманов Юнус	
4. Валкипов Сервер	
5. Мустафаев Сабит	п.
6. Сейтаблаев Билял	п.
7. Сейтаблаев Мустафа	
8. Гафаров Эдем	п. Ленинград.
9. Гафаров Якуб	
10. Гафаров Аблямет,	
11. Мусаев Сейдамет	п.
12. Джалилов Рамазан	
13. Пашанов Иса	п.
14. Пашанов Идрис	
15. Валкипов Мамут	
16. Умеров Сейтджалил	
17. Умеров Мевлуд	п.
18. Ильясев Якуб	п.
19. Сейтосманов Сейтвали	п.
20. Сейтосманов Змирани	
21. Леманов Бутди	п.
22. Исмаилов Зейтулла	
23. Османов Ариф	п.
24. Бекиров Сейтджалил, лейтенант	

25. Гафаров Ибраим	
26. Османов Неби,	
27. Куртмуллаев Амди	
28. Валшев Шамил	
29. Кадиров Азиз	
30. Салимов Гъали	п.
31. Абубуллаев Якуб	п.
32. Джалилов Мамут	
33. Диванов Энвер	п.
34. Диванов Сервер	п.
35. Ильясев Валс	п.
36. Эпов Якуб	
37. Валкип Нафес	п.
38. Гилки Нафес	п.
39. Сейтмер Джалилов	
40. Рашид Ильясев	
41. Халилов Ниметулла	п.
42. Халилов Сейтвали	
43. Османов Маметов	п.
44. Леман Маметов	
45. Якуб Сулейманов	
46. Дсуф Сулейманов	
47. Бейтулла Мустафаев	п.
48. Збали Мустафаев	
49. Бекир Сейтаблаев	п.
50. Гъали Умеров	п.
51. Якуб Азмагов	
52. Леман Змиранов	
53. Сулейман Змиранов	п.
54. Якуб Мамутов	п.
55. Леман Билялов	
56. Аким Гилкилов	п.
57. Шамкет Исмаев	п.
58. Юнус Валшев	п.
59.	

Список мешканців кримськотатарського с. Айр-Гюль – учасників Другої світової війни, складений Ю. Гафаровим у 70-х рр. XX ст. на засланні.

У роки війни загинув кожен другий призваний із села воїн.

Фонди НМІУДСВ. – КН-261478. – Д-64828.

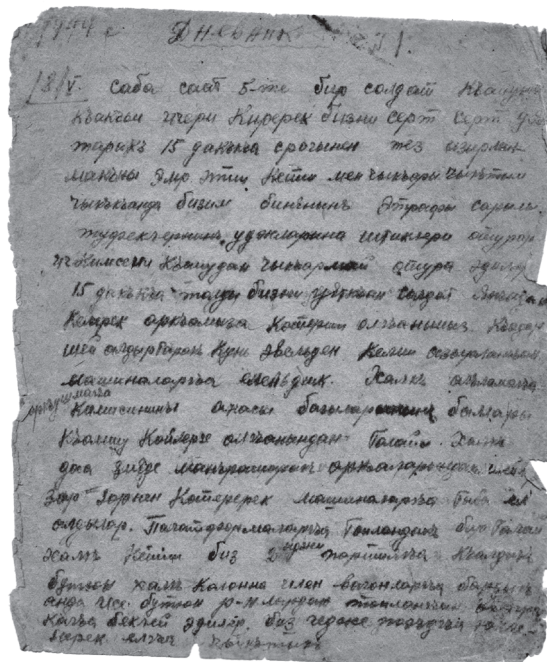

РАМАЗАН ІСМАЇЛОВ

Мешканець с. Біюк-Озенбаш (нині – с. Щасливе Бахчисарайського району АРК). До війни навчався в Сімферопольському педагогічному інституті, працював табельником на фермі в рідному селі. Під час окупації півострова гітлерівськими загарбниками воював у складі 9-го загону Південного партизанського з'єднання Криму. 18 травня депортований до Костромської області (Російська Федерація). Згодом родину Ісмаїлових було перевезено до Узбекистану. На спецпоселенні Рамазан працював у ліспромгоспі, на будівництві. Повернувся до Криму у 1989 р. й оселився в Бахчисарай. Пішов з життя у 2002 р.

Ісмаїлов Рамазан Ісмаїлович. 40-ві рр. XX ст.
Фонди НМІУДСВ. – НД-29475/3.

Щоденник Р. Ісмаїлова. 1944 – 1945 рр.
Фонди НМІУДСВ. – КН-260599. – Д-64169.

ЮСУФ ГАФАРОВ

Мешканець с. Аїр-Гюль (нині – с. Сонячносілля Бахчисарайського району АРК). Навесні 1944 р. підлітком вступив до одного із загонів Південного партизанського з'єднання Криму. Восени 1944 р. після тривалих пошуків приєднався в Узбекистані до своєї депортованої родини. Працював механіком ГЕС, слюсарем МТС, головним механіком Тюря-Курганського районного об'єднання міжколгоспбуду (Наманганська область). Повернувся до Криму наприкінці 1990-х рр. Пенсіонер, мешкає в с. Аромат Бахчисарайського району АР Крим.

Гафаров Юсуф Гафарович. 2010 р.
Фонди НМІУДСВ. – НД-29473.

Спогади Ю.Г. Гафарова

Перш ніж почати свою розповідь, хочу коротко описати свою сім'ю. У нашій родині було багато дітей. Складалася вона з восьми дітей: 4 хлопчики й 4 дівчинки, плюс троє дітей померлого батькового брата. Усього 11 дітей було в мами й батька. Я був наймолодший із чоловіків. До початку Великої Вітчизняної війни троє старших братів служили в Червоній армії.

Найстарший Едем, 1911 р.н., був призваний в армію в 1940 р. Закінчив Черкаське військове училище – молодший командир. Брав участь у обороні Ленінграда. У жовтні 1941 р. загинув.

Другий брат Якуб, 1914 р.н. В армії теж із 1940 р. Закінчив Сталінградське авіаучилище – льотчик-винищувач. Брав участь у битві під Сталінградом, де й був тяжко поранений. Після лікування займався випробовуванням літаків. У 1947 р. його відправили, як і весь кримськотатарський народ, на висилки в Узбекистан.

Третій брат Аблямїт, 1918 р.н. У 1938 р. був призваний до лав армії. Закінчив Качинську авіашколу – авіамеханік. Служив на Чорноморському флоті, брав участь у боях за Одесу, Севастополь, Новоросійськ. Після демобілізації в 1947 р. також був відправлений на заслання в Узбекистан, де знаходилася сім'я.

Наймолодший – я, але про це напишу пізніше.